

ALBENA POPOWA
Instytut Polski
Sofia

Bułgarska misja Tadeusza S. Grabowskiego,
wysłannika odradzającej się Polski
i dwujęzyczne wydanie
Ankiety bułgarskiej w sprawie polskiej (1915–1916)

W 2011 roku obchodziliśmy 130-lecie urodzin Tadeusza Grabowskiego – polskiego historyka literatury słowiańskiej, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Wrocławskiego, dyplomaty, delegata Departamentu Stanu Królestwa Polskiego w Sofii, a później ministra pełnomocnego i posła nadzwyczajnego w Sofii. W 2015 roku będziemy obchodzić stulecie *Ankiety bułgarskiej w sprawie polskiej* – jednego z najważniejszych dzieł Tadeusza Grabowskiego, dotyczącego stosunków polsko-bułgarskich, a zainicjowanego w Sofii przez polskie biuro prasowe przy Naczelnym Komitecie Narodowym w Krakowie w 1915 roku i ukończonego w 1916 roku. Ankietowano trzydziestu dwóch wybitnych bułgarskich polityków, mężów stanu, profesorów uniwersyteckich, pisarzy, poetów, dziennikarzy. Do 2010 roku *Ankieta...* była dostępna wyłącznie w języku polskim. Bułgarscy czytelnicy nie mieli do niej praktycznie dostępu. Również osoba Tadeusza Grabowskiego nie była szerzej znana bułgarskim odbiorcom. Prof. Magda Karabelowa – polonistka, profesor literaturoznawstwa porównawczego, współpracowała przez długie lata z Instytutem Literatury Bułgarskiej Akademii Nauk. Była wykładowczynią literatury słowiańskiej na Uniwersytetach w Sofii i w Szumenie, a także inicjatorką wielu polsko-bułgarskich projektów badawczych, w tym między innymi pierwszego wydania *Ankiety...* i pierwszego zarysu biografii Tadeusza Grabowskiego wydanej w języku bułgarskim (Karabelowa 2011).

Tadeusz Stanisław Grabowski (ur. 15 stycznia 1881, zm. 22 stycznia 1975) przyjechał do Bułgarii w 1915 roku jako dziennikarz, w czasie, w którym Polska walczyła jeszcze o suwerenność poprzez działania Naczelnego Komitetu Narodowego. Pierwsze wrażenia Grabowskiego dotyczące rozwoju stosunków polsko-bułgarskich nie były optymistyczne:

Kiedy na wiosnę 1915 roku zakładano w Sofii placówkę polską, która miała być źródłem informacyjno-prasowym dla całych Bałkanów, warunki dla tej pracy w Bułgarii nie były wcale pomyślne (*Ankieta 1915–1916*, 21).

Mimo niesprzyjających warunków, wynikających ze specyfiki polityczno-historycznej państwa, powstała pierwsza od dziesiątków lat polska placówka na Bałkanach. Ekspozyturę Biura Prasowego NKN w Sofii utworzono w kwietniu, a rozwinięto w drugiej połowie 1915 roku. Późniejsze starania prof. Grabowskiego, intelektualistów bułgarskich (Bojana Penewa, Dory Gabe) i przyjaciół z Polski zaowocowały powstaniem czasopisma „Przegląd Polsko-Bułgarski”, które zaczęło ukazywać się jako biuletyn w 1917 roku, by w roku 1925 stać się wyjątkowo bogatym i szanowanym kulturalno-politycznym i literackim periodykiem. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 roku Grabowski został ambasadorem RP w Bułgarii. Razem z Bojanem Penewem (1882–1927) – wybitnym krytykiem literackim i Dorą Gabe (1888–1983) – poetką i tłumaczką założyli Towarzystwo Bułgarsko-Polskie. Dzisiejszy Instytut Polski w Sofii, który rozpoczął działalność w 1949 roku kontynuuje tradycje Towarzystwa. Tadeusz Grabowski prowadził wykłady z historii literatury współczesnych. W badaniach naukowych przedstawił szerokie uzasadnienie związków kulturowych i ideowych, łączących Polskę i Bułgarię. Przyczynił się także do wydania wielu dzieł literatury polskiej przełożonych na język bułgarski przez Dorę Gabe.

Sto lat po rozpoczęciu działalności Grabowskiego w Bułgarii, dzięki pracy i staraniom prof. Karabelowej, ukazała się po bułgarsku książka, która opisywała jego misję dyplomatyczną oraz wkład w rozwój wzajemnych kontaktów polsko-bułgarskich. Książka *Bułgarska misja Tadeusza S. Grabowskiego, wysłannika odradzającej się Polski* zawiera 5 rozdziałów, z których pierwszy został zatytułowany *Bułgarskie żądanie: początek...* W nim prof. Karabelowa przedstawia „bułgarską biografię” Grabowskiego i jego pobyt w Bułgarii. W bibliografii wymienione zostały publikacje napisane przez Grabowskiego po bułgarsku.

Drugi rozdział przedstawia *Ankieta bułgarską w sprawie polskiej* – ambitny projekt Grabowskiego, w którym ankietowano 32 bułgarskich intelektualistów

stów. W tej części autorka i tłumaczka opisuje, jak ankieta została zainicjowana i jakie pytania zostały zadane, zamieszcza spis ankietowanych Bułgarów oraz bardzo ciekawy fragment przedmowy Grabowskiego do *Ankiety*.

Rozdział trzeci *Najważniejsze dzieła Tadeusza S. Grabowskiego w języku bułgarskim, związane z jego misją historyczno-polityczną u nas* został podzielony na 2 części: część pierwszą *Bułgarzy i Polacy (wspomnienia z przeszłości i notatki o przyszłości)*, wydaną w Sofii w 1916 roku oraz drugą – *O przyszłości Polski (dążenia i nadzieje narodu polskiego)*. *Sprawa polska w prasie europejskiej*, wydaną w Sofii w 1916 roku; obie części zawierają oryginalne strony tytułowe wymienionych książek. Prof. Karabelowa przybliżyła ich treść, podkreślając wartość dzieła jako swoistego rodzaju podsumowanie wszystkich faktów historycznych dotyczących stosunków Polski i Bułgarii w tamtym okresie.

„*Przegląd Polsko-Bułgarski*” (1919–1925 r. i 1932–1935 r.) to tytuł czwartego rozdziału książki, a zarazem nazwa wydawanego przez Grabowskiego czasopisma. Prof. Karabelowa przedstawia w tym rozdziale historię powstania czasopisma i udostępnia kopię okładki pierwszego numeru „*Przeglądu Polsko-Bułgarskiego*” z 1916 roku. Autorka śledzi historię czasopisma, poruszając w nim tematykę, opisuje wsparcie bułgarskich intelektualistów dla owego literacko-wydawniczego przedsięwzięcia.

Rozdział piąty – *Dr Tadeusz Grabowski – pierwszy pełnomocny minister RP u nas* – zawiera zestawienie faktów z czasów misji dyplomatycznej Grabowskiego oraz przedstawienie numerów „*Przeglądu Polsko-Bułgarskiego*” pochodzących z 1925 roku, kiedy Grabowski pełnił już obowiązki ambasadora Polski.

Zainteresowania prof. Karabelowej, które skupiły się wokół socjologii literatury, okazały się poważną przeszkodą w jej pracy. Ostatecznie okazało się, że tylko kilka ankiet wydano drukiem po bułgarsku w ówczesnej prasie, pomimo zapewnień Tadeusza Grabowskiego, że materiały zostaną wydrukowane w całości. Podobno szybkość, z jaką *Ankieta...* musiała dotrzeć do polskiego czytelnika, przeszkodziła zamiarom całościowego jej przygotowania w wersji bułgarskiej. Część ankiet przeprowadzili ustnie pracownicy Biura Prasy Polskiej w Sofii, część została nadesłana – prawdopodobnie ankietowani intelektualiści, publicyści i profesorzy napisali je odręcznie, ponieważ luźne kartki nie zachowały się w archiwach bułgarskich. Dlatego konieczne było postępowanie niestandardowe: trzeba było przetłumaczyć odpowiedzi z polskiego na bułgarski.

Ankieta bułgarska w sprawie polskiej (1915–1916) jest jednym z najważniejszych przykładów solidarności Słowian z losem innego narodu słowiańskiego w historii najnowszej. Grabowski zainicjował powstanie tej ankiety w czasach

trudnych dla Bułgarii – w czasach tragicznych z powodu wojny, chaotycznych z powodu zmiany władzy i jednoczenia się narodu. W takim kontekście historycznym Grabowski nie miał łatwego zadania, ale – paradoksalnie – okoliczności te stanowiły ułatwienie w kształtowaniu międzynarodowej opinii społecznej przychylniej patrzącej na walkę Polaków o wolność, niezależność i własne, suwerenne państwo, po prawie 123 latach nieobecności Polski na mapie Europy.

Czy można było w takiej chwili w Bułgarii mówić o Polsce? (...)

Można było – ale jedynie w pryzmacie ich własnego położenia wewnętrzniego; w symbolicznej niejako przenośni, niby memento wobec zbliżającej się burzy, podobnej owemu huraganowi dziejowemu, co zmiotł ongiś z karty europejskiej – Polskę, jako państwo (*Ankieta 1915–1916*, 22).

Takie było podejście do ankietowanych i dzięki temu powstało dzieło ważne nie tylko dla stosunków polsko-bułgarskich, ale i dla Bułgarów szczególnie. Najwybitniejsi bułgarscy intelektualści dzielili się swoimi poglądami oraz oceną warunków politycznych i społecznych. Planowali przyszłość Polski i Bułgarii w kontekście europejskim. To cenne źródło wiedzy Bułgarzy mają możliwość poznać dopiero 100 lat później.

Większość uczestników ankiety należała do kręgów uniwersyteckich, przeważnie profesorskich – w owym czasie w Bułgarii były to osoby najbardziej skłonne do swobodnego wypowiedzenia się na tematy polityczne i historyczne. Wśród 32 ankietowanych znajduje się: 8 zawodowych polityków lub dyplomatów (Radosławow, Peszew, Petkow, Popow, Geszow, Sziszmanow, Dimitrijew, K. Georgijew), w tym 6 byłych ministrów; 5 filologów i historyków literatury (Conew, Mladenow, Penew, Sziszmanow, Teodorow); 3 pisarzy (Kacarow, Milew, Sziszmanow); 2 prawników (Ganew, Kirow); przyrodnik (Rajkow). Świat literacki reprezentowany jest przez 6 przedstawicieli (Belczewa, Czylingirow, M. Georgijew, Karima, Nemirow, Straszimirow); 11 dziennikarzy i publicystów (Braszljan, Czilingirow, Dimitrow, K. i M. Georgijewowie, Milew, Mirski, Miszew, Sakazow, Tichow, Władykiń); 5 posłów do parlamentu bułgarskiego (Geszow, Mirski, Nejczew, Sakazow, Władykiń).

Ankieta w sprawie polskiej zawiera następujące pytania:

Czy naród polski ma prawo do samodzielnego, prawnopañstwowego, narodowego bytu?

Czy utworzenie państwa polskiego leży w interesie mocarstw centralnych i całej Europy? – Czy może się ono przyczynić do zapewnienia trwałego pokoju w Europie?

Czy dzieje kultury polskiego narodu dostateczną są rękojmią, że w razie zdobycia wolności naród ten będzie mógł z pożytkiem współpracować w dziele europejskiej kultury i cywilizacji?

Czy droga obrona przez Polaków jest dobra, względnie jakim winna ulec zmianom?

Jaki jest najkorzystniejszy sposób rozwiązania kwestii polskiej?

Jaka powinna być polityka zainteresowanych w sprawie polskiej mojarstw w odniesieniu do zadań Polaków? – Jakie dalsze zachowanie się Polaków względem państw sąsiednich?

Pytania te były ogłoszone w 70. numerze „Wiadomości Polskich”. Wówczas jednak okupacyjna cenzura austriacka skonfiskowała część pytania pierwszego i całe pytanie drugie.

Odpowiedzi na zadane pytania są tak różne, jak ankietowane osoby. Jedni odpowiadają bardzo dokładnie, uwzględniając realia polityczno-społeczne, inni – bardziej emocjonalnie. Na przykład poetka Mara Belczewa przesłała kilka strof przepelnionych lirycznym nastrojem, jak ten pod tytułem *Polska – Psyche*:

Żaloszna twa postać, o Polsko, szła za mną od pierwszego mego dzieciństwa. I zlewał się jej obraz z marmurową postacią onej psyche, którą kiedyś ujrzałam w podziemiach ruin jakiegoś zamku. Wyrężona, z rękami odrąbanymi, dumnie znosiła ciosy niewidzialne. I tylko iskrzący się blask spojrzzenia – wybuch rozpacz – rozjaśniał ciemności, niby modlitwa...

Modlitwa to twoich wygnańczych dzieci – Mickiewicza, Słowackiego, Krasieńskiego – modlitwa cudnego Chopina, na którego grobie płakałam.

I niesiona na świetlanych akordach w dalekie strony, jakbym widziała, jako Bóg sam się skłonił nad tobą i w pocałunku przyjął modlitwę twej duszy, o Wielka Polsko...

W Sofii, dn. 15 listopada 1915 r. (*Ankieta 1915–1916*, 61).

Odpowiedz ministra dr. Iwana Sziszmanowa brzmi natomiast bardzo ogólnikowo, co zbliża ją charakterem raczej do definicji:

należy dać wolność narodom, aby każdy z nich z osobna i wszystkie razem pracowały nad budową wszechludzkiej kultury. Ona bowiem jest wielce delikatnym i kunsztownym mechanizmem, w którego zastosowaniu niezbędnym jest rozległy podział pracy (*Ankieta 1915–1916*, 170).

Dane bibliograficzne oraz odpowiedzi, które ukazały się drukiem po bułgarsku, umieszczono w naszym aneksie razem z innymi cennymi materiałami archiwalnymi. Wśród nich są na przykład fragmenty przyjaciół-

skiej i służbowej korespondencji prof. Iwana Sziszmanowa i jego brata Dymitra Sziszmanowa z prof. Tadeuszem Grabowskim. Są tam też dokumenty dobrze świadczące o duchu i odwadze bułgarskich uczonych biorących udział w akcji pomocy dla profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, aresztowanych w 1939 roku przez gestapo i wywiezionych do obozów śmierci. Prof. Stojan Romanski z Uniwersytetu Sofijskiego i prezes Bułgarskiej Akademii Nauk prof. Bogdan Filow energicznie wstawili się u ministra spraw zagranicznych Cesarstwa Bułgarskiego, aby skierował do władz niemieckich swój protest przeciwko barbarzyńskiemu potraktowaniu polskich intelektualistów – podkreśla prof. Karabelowa (*Ankieta 1915–1916*, 11).

Wnikliwe zapoznanie się z omawianą ankietą nie pozostawia wątpliwości, że zasługuje ona na zaprezentowanie jej szerszemu gronu nie tylko slawistów, ale i specjalistów z zakresu politologii czy stosunków międzynarodowych, ponieważ odzwierciedla ona także opinie bułgarskich intelektualistów na temat sytuacji politycznej i społecznej panującej w Bułgarii.

Literatura

Grabowski T.S., 1915–1916, *Ankieta bułgarska w sprawie polskiej (1915–1916)*. Tadeusz Stanisław Grabowski. *Българска анкета по полския въпрос (1915–1916)*, przeł. M. Karabelowa, Sofia, Ośrodek Wydawniczy „Bojan Penew”.

Карабелова М., 2011, *Българската мисия на ТADEUШ Ст. ГРАБОВСКИ – пратеник на възкръсваща Полша*. София, Издателска къща „Боян Пенев”.

[Albena Popova]

Bulgarian Mission of Prof. Tadeusz Grabowski Gathered in
Two Publications by Prof. Magda Karabelova

Years 2011 and 2015 are two anniversaries both linked with the name of Tadeusz Grabowski – 130th anniversary of the Polish professor and diplomat and 100th anniversary of the *Bulgarian questionnaire on the Polish issue (1915–1916)* – an important document about Polish-Bulgarian relations. Prof. Magda Karabelova initiated the two publications about Prof. Grabowski and his work in Bulgaria – biography of Tadeusz Grabowski and the first Bulgarian translation of the *Bulgarian questionnaire on the Polish issue (1915–1916)*. These two publications are presented in the article. Prof. Tadeusz Grabowski has played a very important role in Polish-Bulgarian relations, both as a scientist and as a Polish ambassador in Bulgaria. Probably the *Questionnaire* is one of his most important publications – a document not only about the diplomatic mis-

sion of Poland at that time but also a record of the vision of the highest Bulgarian public figures about the political situation and relations with Poland. A careful reading of both surveys leaves no doubt that it is worth the efforts of Prof. Karabelova to present them to the Bulgarian audience. The mission of Prof. Tadeusz Grabowski has influenced not only Polish-Bulgarian relations, but also our understanding of the political and social situation in the country.

Key words: Prof. Tadeusz Grabowski, prof. Magda Karabelova, Bulgarian-Polish relations, Polish issue, questionnaire